

ESEURI

Învinovățirea ca instrument al normalizării sociale, dar și al opresiunii: 10 critici la o nouă utopie*

Cătălin Zamfir

Universitatea din București

Acest eseu promovează ideea că actuala obsesie a „dosariadei” este un bun prilej de dezvoltare a teoriei sociologice. Se argumentează că România a produs o inovație absolută cu tema „mărturisirii publice” și a „șantajabilității”. În fine, dezvoltările politice, legale și instituționale actuale, în centrul cărora stă „dosariada”, nu reprezintă un simplu demers particular. El conține embrionul unei posibile societăți noi, o „utopie negativă”: o societate opresivă, caracterizată de formularea: sistemul social oprind o populație supusă unei presiuni continue a învinovățirii. Întrebarea este dacă am vrea să trăim într-o asemenea societate. Este formulat un set de indicatori ai vinovăției.

O scurtă analiză a mecanismelor vinovăției utilizate de toate societățile

În ultimul timp, discuția publică este dominată de câteva concepte, unele universale (*vinovăție, mărturisire, căință, pocăire, spovedanie, iertare, amnistie*), altele cu totul noi: *șantajabilitate și mărturisirea publică*. Alăturarea tuturor acestor concepte a produs o paradigmă nouă.

Interesant este că mult timp trecută în umbră, vinovăția a devenit în prezent în România o preocupare centrală. S-ar impune o analiză sociologică mai atentă.

Toate societățile, și sociologii cad de acord asupra acestei idei, au funcționat pe bază de norme care reglementează comportamentul individual în interesul funcționării societății. Normele sunt cărămizile cu care se construiește socialul. Tot un fapt social este *comportamentul anormal, deviant, neconform cu normele*.

De ce însă persoanele încalcă normele create de societate?

Grecii antici au fost preocupați de această problemă. Platon credea că lipsa de moralitate (oamenii se comportă adesea „anormal”, diferit de „bine”) se datorează deficitului de cunoaștere: este însă suficient

* Comunicare susținută la Sesiunea științifică organizată de Facultatea de Științe Sociale a Universității Oradea, 17-18 octombrie 2006.

să *știi* ce este binele și este normal să te porți în conformitate cu acesta. Aristotel a ajuns la o altă concluzie, mai realistă, care a rămas de atunci tulburătoare: omul știe ce este „binele”, dar adesea se comporta *altfel*. De ce se întâmplă un asemenea lucru? El nu a găsit un răspuns.

Filosofia engleză a secolului al XVIII-lea considera ca evident faptul că moralitatea nu este un produs „natural”. Omul nu este „de la sine” moral. De la natură este *homo homini lupus*. Societatea ar trebui să producă normele morale pentru a reglementa în interesul societății comportamentul indivizilor și totodată să dezvolte un mecanism social care să promoveze moralitatea și să descurajeze comportamentul imoral.

Și pentru că nerespectarea normelor este un factor care subminează bazele funcționării sociale, toate societățile au dezvoltat mecanisme de prevenire a comportamentului anormal și, în cazul încălcării normelor, de *recuperare a normalității*.

Mecanismul cel mai de încredere de control care să determine pe indivizi să respecte normele este *pedeapsa*: nerespectarea normelor este sancționată cu diferite grade de severitate. Mai rar este utilizată și *premierea* moralității. A se vedea lucrarea, pe nedrept uitată, *Sociologia succesului* a lui Herseni (Hariton) și Ralea: prima lucrare de sociologie publicată în regimul socialist. Curățată de numeroase citări din documentele de partid, inevitabile pe atunci, cred că ar merita să fie republicată. Cea mai *soft* sancțiune este oprobriul public: neacordarea încrederii și a prestigiului, izolarea socială, critica, dezaprobarea, neacordarea unor premii sociale.

Pedeapsa presupune detectarea de către societate a devianței. Încălcarea normelor trebuie stabilită – *vinovăția* – prin mecanisme sociale specifice. Vinovăția este o stare socială și psihică universală, pe care o au toate societățile și o administrează

într-un fel sau altul. Ea este detectată de către mecanismele de control social-instituțional, formale și informale, de către colectivitate, dar și de către persoana însăși care a încălcat normele.

Toate eforturile de control cu mijloace coercitive *externe* s-au dovedit însă a fi insuficiente pentru a asigura conformarea la norme. Indivizii dezvoltă însă un complex mecanism de *apărare* împotriva stabilirii sociale a vinovăției și de evitare a sancțiunilor. Cea mai simplă este scăderea *vizibilității* comportamentului, completată de solidaritatea socială împotriva controlului.

De aceea, toate societățile au trebuit să inventeze și un alt mecanism de control, *intern*: *conștiința morală*. Conștiința morală reprezintă internalizarea normelor-valori, dar și a mecanismelor de:

- stabilire a vinovăției – *recunoașterea vinovăției*,
- autosancțiune – *mustrările de conștiință*;
- recuperare spre normalitate – asumarea de către individ a vinovăției atrage sancțiunea internă: *remușcarea, regretul, căința*.

Mustrările de conștiință reprezintă internalizarea pedepsei.

Această stare de spirit specifică exprimă detașarea persoanei de propriul său comportament deviant și angajamentul de a nu mai greși.

Procesul de socializare include drept cea mai importantă componentă a sa inculcarea tuturor mecanismelor conștiinței morale.

Mecanismele interne ale conștiinței morale trec dincolo de rezistența persoanei la detectarea vinovăției și este, din acest punct de vedere, complementară cu mecanismele externe de sancțiune, sporind eficacitatea descurajării anormalității și a recuperării spre normalitate.

De aceea, conștiința morală pare să fie o invenție socială universală.

Freud a introdus conștiința morală (numită *supraeu*) ca o componentă esențială a construcției personalității umane. E drept, într-o manieră oarecum negativă. Supraeu este internalizarea normelor sociale – internalizarea controlului social: celebrul „părinte” care este factorul primar de socializare. Dar cerințele sociale internalizate intră adesea în conflict cu tendințele organice naturale ale omului – *id*-ul, inconștientul, pulsunile naturale. În teoria lui Freud este introdusă vinovăția ca stare psihică generată de conflictul dintre supraeu și *id*. Acest conflict este sursa tuturor bolilor psihice. Boala psihică este, așa zice eu în spiritul teoriei lui Freud, pedeapsa pe care persoana și-o administrează ea însăși pentru încălcarea normelor sau, altfel spus, costul respectării normelor împotriva impulsurilor sale naturale. În acest fel, Freud dramatizează costul conflictului dintre social și biologic. Nevroza este prețul pe care îl plătește individul pentru luarea normelor în serios. Și, mergând mai departe în această logică așa spune eu, delincventul, care nu ia în serios cerințele socialului, nu are nici riscul de a fi nevrotic.

O altă prelucrare a vinovăției o găsim în celebra teorie etică a lui Kant. Deși Kant a fost acuzat, cu o conotație negativă, de rigorism (extremism etic), el crede că are perfectă dreptate când pune la bază estimarea moralității nu *comportamentul*, ci *intenția*, adică conștiința morală. Exemplul lui Kant: dacă dai unui cerșetor un ban *din milă*, actul tău nu este moral. Actul este moral doar dacă dai acest ban pentru că te conformezi normei morale, celebrului *imperativ etic*, nu din milă. Deci ești moral nu doar pentru că purtarea ta este, exterior, conform normelor morale, sau altor rațiuni, ci dacă intenția, motivația cu care te-ai comportat este de a respecta norma. Kant are dreptate. Ești

moral dacă ai conștiință morală și dacă purtarea ta este prezidată de conștiința ta morală. Faptul de a te conforma unor rațiuni externe conștiinței morale – milă, teamă de pedeapsă sau dorință de a obține aprecieri sau recompense – nu este suficient pentru a fi moral.

Problema a pus-o, în alți termeni, Skinner, întemeietor al behaviorismului american. Skinner argumentează că rezultatul folosirii mecanismului pedepsei pentru a asigura normalitatea este modest. Mult mai eficace este stimularea pozitivă a comportamentului normal. Pe baza acestei idei, Skinner a conceput și el o utopie în celebra sa carte, *Societatea fără pedepse*. Să ne imaginăm o societate care renunță complet la pedeapsa deviației de la norme, dar premiază, întărește pozitiv comportamentul conform normei. El argumentează că o asemenea schimbare dramatică de metode poate asigura o societate complet normală. Skinner în teoria sa a eliminat complet mecanismul subiectiv: conștiința morală. O societate lipsită de pedeapsă nu are nevoie nici de mecanismele interne de pedeapsă ale conștiinței morale.

Exista însă un „gol” între pedeapsa socială, externă, și autopedepsa, mecanismul intern. Golul este acoperit de un mecanism suplimentar: *mărturisirea*, *spovedania*. Societatea nu poate detecta întreaga anormalitate. Nici controlul intern, conștiința, nu este suficientă, persoana putând fi prea tolerantă cu sine. Pentru a spori vizibilitatea și a depăși mecanismele de autoapărare, stimularea *mărturisirii* va completa sistemul. Mărturisirea iartă „pe jumătate sau total”, evitându-se pedeapsa sau micșorându-o. Și soluționează și problema *ascunderii*.

Mărturisirea contribuie și la soluționarea unei alte probleme generate de mecanismul pedepsei: *recuperarea în normalitate* a deviantului. Pedeapsa poate *exclude* deviantul din societate. Riscul societății

care utilizează excesiv sancțiunea este să rămână fără membrii ei, la care se adaugă și alte efecte „colaterale”. Este posibil ca și autoînvinovățirea să aibă drept cost tensiuni interne greu suportabile care pot genera nevroza. Este nevoie, în consecință, și să dezvolte mecanisme variate de recuperare socială și a persoanei de ea însăși. Un mecanism important al recuperării în normalitate este *căința*. Ea reduce pedeapsa și iartă. Formele recuperării sunt toate modalități ale *iertării*. Consumarea pedepsei, dar și iertarea îl „curăță” pe deviant, îl renormalizează, îl recuperează în societatea normală. „Ștergerea din cazier” este o formă a iertării sociale. *Amnistia* este forma de „curățire” socială colectivă.

Creștinismul cuprinde un mecanism interesant de sancțiune și recuperare. Cu siguranță, asemenea mecanisme sunt cuprinse în mai toate religiile. Dumnezeu este instanța ultimă de judecată și de pedeapsă. Dumnezeu înlocuiește, într-o modalitate *incluzivă*, societatea care exclude. Dar Dumnezeu, care poate sancționa cu trimiterea definitivă în pedeapsă (iadul), poate și ierta, și el este „bun” și „iartă”. Iertarea este acordată până în ultima clipă a vieții, cu condiția *căinței*, a *pacăirii*. Iertarea finală este ca oamenii să solicite continuu: „Doamne, iartă-mi păcatele!”.

Creștinismul a dezvoltat și un mecanism interpersonal al căinței și recuperării: *mărturisirea* prin *spovedanie* și *împărtășire*. Spovedirea este actul ștergerii păcatelor, „curățirea” morală, consimțită prin actul împărtășaniei. Speranța salvării finale este mecanismul de incluziune continuă în normalitate. Deviantul mărturisește, nu societății, care automat trebuie să pedepsească, nici instituției (Bisericii), ci *duhovnicului*. Deviantul se simte liber să-și mărturisească păcatul, dar duhovnicul este legat de secretul spovedaniei. El oferă

șansa de a înlocui pedeapsa socială, care este exclusivă, cu spovedania și căința, care sunt incluzive. Acordarea din principiu a șansei căinței este deci o formă a iertării recuperative. Desigur, căința și iertarea divină nu pot înlocui pedeapsa socială. Ar fi prea simplu și slab eficace. Duhovnicul iartă, dar societatea, complementar, dacă „află”, poate pedepsi. Dumnezeu absolvă pe deviant de la pedeapsa finală, dar societatea, pentru a salva normalitatea, nu poate absolvi de pedeapsă, „pe pământ”, „corpul”. Ea are posibilitatea de a înmuia pedeapsa, poate, în anumite condiții, și ea absolvi, dar mult mai rar și nu este garantată. În Biblie este cuprinsă și o suspendare a reacției sociale punitive: „cine n-a păcătuit să ridice piatra”.

O nouă utopie

Principiile organizării societății „pure”

Uitându-mă în ultimele zile la televizor mi-a răsărit în minte ideea de a imagina o utopie: cum ar arăta o societate „perfectă”, „utopică”? O societate „de nicăieri”, care nu a existat, dar va exista doar dacă oamenii o vor considera „bună” și o vor construi. O asemenea societate ideală, în care cu toții vom conveni că am vrea să trăim.

Am ales firește ca principiu fundamental al construcției unei asemenea societăți *moralitatea*. Legea singură nu poate asigura decât parțial o societate complet „pură”. Este nevoie ca ea să fie completată cu mecanismele moralei. Întrebarea firească: este posibilă o societate cu o moralitate completă? Și dacă da, cum?

Mecanismele existente de asigurare a normalității, legea și morala, dau însă adesea rateuri. Chiar societatea mea utopică

are nevoie de o instituție suplimentară care să elimine eșecurile mecanismelor actuale de „normalizare”, pe care am numit-o instituția *integrității*. Mecanismul nou al acestei instituții va conține următoarele componente :

În primul rând, va trebui să formuleze o lista de *norme-valori*, acceptate de către societate. Și pentru că suntem o societate modernă, mecanismele trebuie să fie cele stabilite de către instituțiile formale și statuate prin lege și norme morale : parlamentul, prin reglementările legale, la propunerile guvernului. Această listă de norme-valori va fi foarte variată : omuciderea, furtul, corupția, declarația falsă, plagierea, dar și copiatul în școală, care va fi germenul viitoarei plagieri, adulterul, de ce nu și complicitatea la adulter, poate și prostituția și multe altele. Lista va trebui să rămână deschisă. În paranteză, să remarcăm faptul că deschiderea listei va ridica problema dificilă a retroactivității vinovăției : cum se va sancționa încălcarea în trecut a unei norme adoptate în prezent ?

În al doilea rând vor trebui să existe și mecanisme de *stabilire a vinovăției* și de pedeapsă a acesteia. Complementar, pentru rațiuni pe care le voi examina mai târziu, și mecanisme de *iertare*.

În al treilea rând, detectarea vinovăției și a pedepsei/iertării rămâne însă o problemă dificilă. De aceea este absolut necesară imaginarea unei dezvoltări a sistemului existent. Instituția *integrității* va obliga pe fiecare cetățean să dea o declarație „pe proprie răspundere” dacă vreodată a încălcat una sau alta dintre normele-valori statuate. Societatea imaginată de mine mi se părea a fi astfel mult mai blândă față de procedurile actuale de pedeapsă. Ea se va baza pe principiul „vina mărturisită va fi, în mare parte, iertată”. Opinia publică inevitabil va sancționa : ar retrace încrederea în păcătos, nu-l va alege pentru posturi importante etc. ; dar va utiliza cu prudență pedeapsa dură.

În al patrulea rând, mecanismul central va fi cel al *mărturisirii*, astfel depășindu-se dificultatea „ascunderii”. Dar dacă declară fals, dacă nu „mărturisește” ? Pentru că și în societatea noastră ideală unele persoane vor fi tentate să nu mărturisească ? În consecință, este vitală introducerea unui mecanism de detectare a vinovăției și să sancționeze nemărturisirea. Instituția *integrității* va trebui să conțină deci un mecanism de supervizare a indivizilor, o bază de informații, un corp de control și o comisie care să analizeze datele obținute de corpul de supervizare și să decidă dacă a fost sau nu un caz de declarație falsă. O extindere a experienței CNSAS. O imensă bază de date despre prezent și trecut va fi indispensabilă, din care nimic nu se „uită”. Dacă va detecta că mărturisirea nu a fost corectă, cazul va fi expus oprobiului public. Eventual și pedepsei formale. În plus, cel care a mărturisit fals va fi pedepsit de „fals în declarații”. Pentru fapta propriu-zisă, dacă a fost mărturisită, persoana are șansa de a nu fi pedepsită, decât de către opinia publică care și aceasta îl va putea ierta. Dar declarația falsă va fi aspru pedepsită : mă gândeam la ceva cam de la trei la cinci ani de închisoare. În acest fel, societatea se va curăța de tarele trecutului, va promova sinceritatea, iar societatea va intra astfel într-o nouă stare de curățenie. În acest fel, societatea noastră va fi nu numai normală, dar va include principiul fundamental al *sincerității*.

10 critici la societatea utopică

Expunând proiectul meu de societate „utopică” mai multor prieteni, am fost surprins de critici neașteptate.

Prima critică : proiectul acestei utopii nu este chiar o noutate. Societatea noastră deja începe să fie așa cum o gândești tu. Colectivitatea noastră a ajuns deja la înțelepciunea de a crea această utopie frumoasă. CNSAS este de fapt o instituție de acest

tip. Ea are deocamdată în vedere doar un comportament anormal al trecutului : colaborarea cu fosta Securitate. Dar asistăm doar la un simplu experiment promițător pe care mulți consideră că ar trebui extins. Am aflat că se lucrează deja la o lege care va putea treptat să generalizeze această superbă idee : instituția numită chiar a *integrității*. Nu prea știm încă cum se va extinde ea, dar trebuie considerată tot ca un început pentru utopia noastră. Ministrul Culturii – firește, aceasta era principala sa sarcină – a lansat recent ideea că trebuie scoși din cărțile de școală și din memoria colectivă cei care – nu contează cât de valoroasă a fost opera lor – au colaborat cu securitatea sau pur și simplu au adus osanale comunismului, partidului sau, și mai rău, lui Ceaușescu. Nici măcar numele lor nu mai trebuie pomenit.

A doua critică. Deja devin evidente limitele CNSAS. Este surprinzătoare limitarea sferei sale de activitate. Colaborarea cu Securitatea, s-a spus, este o vină gravă pentru că prin securitate s-a contribuit decisiv la menținerea comunismului. Dar Partidul Comunist? El a fost instrumentul principal de introducere și menținere a comunismului. Toți care au colaborat (au fost membrii de partid sau, în diferite forme, au colaborat cu partidul; de ce să-i excludem pe sindicaliști) au vina de a fi contribuit la menținerea comunismului. Ei trebuie deconspirați. Mai grav. Dacă citești declarațiile de adeziune la Partidul Comunist, arhiva probabil că există încă, te înspăimânți. Sunt mult mai grave decât angajamentele de colaborare cu Securitatea. Ei nu au făcut „un pact cu diavolul” prin cererea de a fi primiți în partid? Dosarele de la serviciile de personal cuprind și ele cazuri de „turnătorie”. *Lustrația* este deja în discuție, dar și ea este încă limitată sub aspectul cuprinderii.

Într-o asemenea atribuire extinsă a responsabilității, România are însă o

problemă, efectul neașteptat al politicii lui Ceaușescu de a crea un partid comunist de masă : cam 4,5 milioane de membri. Poate colectivitatea să adopte o asemenea vinovăție de masă? În anii '90, evident, nu. Dacă Partidul Comunist ar fi fost unul elitist, ca în celelalte țări socialiste, ar fi fost simplu de a fi toți membrii de partid izolați ca păcătoși. Imensa majoritate a actualei clase politice și a elitelor economice au fost membrii de partid. De ce ei nu sunt făcuți responsabili, ca susținători ai vechiului regim? Sau cel puțin probabil au încă „vechi mentalități”? Evident, sunt prea mulți. Dar acum este momentul și de a învinovăți pe membrii Partidului Comunist. Noua generație nu s-a format în comunism. Acum societatea poate fi curățată.

Desigur, nici tânăra generație nu este complet „curată” : au fost uteciști și șoimii patriei, și au spus poezii, și au cântat cântece de slavă pentru Partid și Ceaușescu. E adevărat, fiind atunci minori, nu erau responsabili, dar se poate presupune că și ei au fost infectați de mentalitatea comunistă. Dar Occidentul, care nu a trăit în socialism, este un exemplu de curățenie? România ar putea da un exemplu demn de urmat și Occidentului.

Dacă privim însă dintr-un alt unghi, lucrurile par altfel. Partidul Comunist nu a fost nici în interior deloc democratic. Membrii de partid nu aveau nici un cuvânt de spus. Și în fapt, în afara participării la ședințele de partid, ei nu aveau nici un rol politic activ. În plus, probabil că îi poți număra pe degetele câtorva mâini pe cei care mai credeau în comunism. Ei au fost forțați de istorie să facă un act formal. Putem să încadrăm acest act în categoria vinovățiilor?

A treia critică : chiar în condițiile introducerii noului sistem, dificultățile de a identifica vinovățiile rămân. Rateurile sistemului juridic sunt uimitoare. Probabilul

eșec al CNSAS este un alt caz. De câțiva ani, CNSAS a luptat fără rezultate vizibile de detectare a „turnătorilor”. În momentul actual, lupta de identificare a colaboratorilor cu securitatea intră în faza ei finală de erodare rapidă. CNSAS va fi probabil sacrificat din cauza prostiei, corupției politice și ineficienței, toate aceste lucruri promovate de presiunile destructive difuze din masa sistemului însuși. Mona Muscă a fost evident sacrificată cu plăcere. Dincolo de ce a fost sau nu, de atitudinea lipsită de competență și moralitate de care a dat dovadă în administrarea problemei, colegii dânzei au răsuflat ușurați de a scăpa de o „ciudată” care lupta pe cont propriu împotriva foștilor colegi și multora le părea o talibană pe cont propriu.

Acum s-a deschis o nouă strategie : toate dosarele au devenit, în principiu, accesibile. Și acestea sunt foarte multe. Au apărut multe dificultăți de procedură. În multe dosare apare doar o numerotare a informărilor date, dar sunt greu de găsit în maldărul de dosare aceste informări. Și apoi, cum califici alte tipuri de informări : informări banale sau chiar pozitive ? Dar informările despre cetățeni străini ? Informări despre contactul cu străinii erau prin lege obligatorii, invocându-se securitatea națională. Pentru a evita dificultățile evaluării diferitelor informări, mulți promovează un criteriu simplu : este suficientă existența unui angajament de colaborare cu securitatea, clasificat ca „pact cu diavolul”. E adevărat că pactul cu diavolul este definitiv și neiertător. Dar pactul cu o instituție confuză, care poate fi destul de ușor „fentată” ?

Într-un fel sau altul aproape toți cetățenii au avut diferite contacte cu securitatea. Erau obligați de legea de atunci, ca și participarea la manifestațiile de 1 Mai și 23 August. Așa funcționa sistemul. Ca și cum au existat nemembri de partid care

nu erau încadrați în sistemul politic : erau membrii de partid sau chemați „la partid”. Cine nu a fost colaborator, într-un fel sau altul, cu sistemul politic ? Se deschide o nouă problemă. Un securist, acoperit, pe care eventual nu-l știi, stă de vorbă cu tine. Și raportează că de la tine a aflat o serie de informații. Și pentru credibilitatea lui indică și sursa. Deci puteai să colaborezi fără voie cu Securitatea. Aceasta va fi probabil viitoarea problemă a politicii antisecuriste.

Îmi este teamă că rezultatul e că ne bălăcim în acest marasm al vinovăției și responsabilității.

A patra critică se referă la dificultatea de a asimila o altă componentă fundamentală a funcționării oricărei vieți sociale : *toleranța la deviere, absolvirea de la vinovăție*. Aici se produce cea mai gravă confuzie. Pentru a salva normalitatea, toate societățile au dezvoltat complexe sisteme de învinovățire și, complementar, de toleranță la deviere. Blamarea devianței este funcțională. Complementar și scăderea vizibilității la deviere și un sistem de iertare sunt în egală măsură funcționale. Valorile sunt salvate, dar și sănătatea sistemului este prezervată prin toleranță și scădere a vizibilității.

Să presupunem că cineva a încălcat o normă și acest fapt trebuie pedepsit într-un fel sau altul. Dar după o anumită perioadă de timp (mulți au dat informări securității acum 40-50 ani), însuși sistemul juridic, pentru cazuri mult mai grave atribuie *absolvirea, iertare, ștergerea din memoria instituțională și colectivă*. De ce nu și aici ?

A cincea critică : imposibilitatea de a argumenta cum se poate face legătura dintre un act dintr-un trecut îndepărtat și problemele actuale. Politica actuală a dosariadei se confruntă cu dificultatea de a identifica responsabilitățile foștilor colaboratori pentru toate problemele cu care ne confruntăm în prezent.

Trei argumente au fost invocate.

Primul : foști securiști și colaboratori ai Securității complotază împotriva tranziției. Argumentul este evident de nesusținut. Foști securiști nu pot fi bănuși că ar milita pentru o reîntoarcere la comunism, când s-au adus argumente substanțiale că foarte mulți dintre ei se înscriu printre marii beneficiari ai tranziției.

Al doilea : un argument moral. Colaboratorii Securității „au făcut pact cu diavolul”, cel mai imoral act. Și acest argument este greu de susținut. Sunt o mulțime de acte imorale și ar trebui demonstrat că, în comparație cu alte acte imorale, acesta este cel mai condamnat.

Al treilea : foști securiști și colaboratorii Securității, nedeconspirați, sunt sursa principală a corupției, ei fiind șantajați. Nici aici nu există vreun argument că marile acte de corupție au fost rezultatul șantajului foștilor colaboratori, iar nu al banului și al corupției economice și politice fără nici o legătură cu colaborarea cu fosta securitate.

În acest context s-a inventat un concept, cred eu o inovație socială absolută : *șantajabilitatea*. Cu siguranță nu se poate demonstra pentru marea majoritate a cazurilor că faptul de a fi furnizat informații Securității ar fi fost șantajat în prezent. Se poate presupune însă că el este „șantajabil” și trebuie ca societatea să-l prevină de riscul de a fi șantajat, să-l scoată din situații de șantajabilitate. Se presupune că „unii”, o nouă clasă delincventă, posesoare de „dosare”, poate folosi pe cei șantajabili. Și probabil că unii au făcut un asemenea lucru. Șantajarea foștilor colaboratori este însă o explicație a corupției imposibil de susținut. Și apoi, este evident că riscul șantajabilității se referă la orice încălcare de norme : cei care au copiat când erau studenți, cei care au fost adulterini sau care au minșit și multe altele. Cine nu este „șantajabil” pentru una sau

alta ? Care ar fi soluția la această problemă ? *Deconspirarea* : a se face publică pentru toți foștii colaboratori și pentru toate călcările de norme. Astfel, vor dispărea vulnerabilitatea și manipularea. Se presupune și se afirmă că, odată făcut acest lucru, societatea va deveni curată. Va deveni ea curată ? Teoria demonstrează că nu. Delincvența va continua. Corupția va continua. Cantitatea de delincvențe va rămâne, poate, constantă.

Care este problema cu *șantajabilitatea* ? Șantajabilitatea este efectul pervers al inovării. Invenzi o vinovăție și rezultatul automat este șantajabilitatea. Politica inovării individuale generează șantajabilitate, focalizare pe mărturisire și vânare a vinovaților. După câte știu eu, cu excepția unor scurte perioade, în societățile cele mai opresive, nu există societăți care să practice o asemenea politică a „integrității”, cu mărturisiri/spovedanii publice. După câte îmi amintesc, chiar în cea mai violentă perioadă a regimului comunist, anii '50, nu se cerea o asemenea spovedanie, ci doar „autocritica” în colectivul de muncă sau în organizația de partid. Ce se cerea era un fel de CV în care declarai ce ai făcut, ce părinți, ce rude ai și ce au făcut ei. Dar nu s-a mers până acolo încât să fii obligat să declari *că nu ai făcut x sau y*. Nici nu a existat o instituție care să urmărească vinovățiile. Doar dacă o persoană sau alta te „turna” sau o instituție descoperea întâmplător ceva, se declanșa adesea un adevărat proces că „ai minșit partidul”. De la începutul anilor '60 (curios, după 16 ani de la 1944) dosariada comunistă a început rapid să-și diminueze presiunea. În tranziție, dosariada explodează după 16 ani. Cât va mai dura campania de „integritate” ? Declarația de integritate este o invenție nouă și dacă nu unică în lume, foarte rară. Eu cred că va rămâne ca o pată neagră a acestor ani.

A șasea critică : dificultatea de a evita „ascunderea” generată de rezistența indivizilor de a accepta vinovăția lor. S-a găsit și soluția : s-a inventat ceva cu totul nou, pe lângă deconspirarea totală a presupusei delincvențe : *mărturisirea colectivă*. Toți, nu chiar toți, dar liderii politiciii, membrii partidelor, șefii de la diferite niveluri (excepție fac patronii care sunt inviolabili într-un sistem capitalist), ziariștii, profesorii, oamenii de cultură, sportivii etc. să semneze declarații că au făcut sau nu poliție politică sau, după unii mai radicali, să recunoască orice relație cu fosta Securitate. Ei au fost responsabili de susținerea vechiului regim și sunt și șantajabili. De ce să nu mărturisească orice încălcare a vreunei norme? Și aceste mărturisiri să fie făcute public.

A șaptea critică. O problemă a stabilirii și combaterii vinovăției este *dinamica sinusoidală a atenției sociale acordate problemelor ei*. Am demonstrat în altă parte (Dezvoltarea socială : câteva elemente teoretice, în Cătălin Zamfir și Laura Stoica. *O nouă provocare : dezvoltarea socială*, 2006) că dinamica atenției acordate problemelor sociale are un anumit specific : o problemă intră la un moment dat în atenția colectivității, dar părăsește poziția de centralitate după o anumită perioadă, trecând în „latență”, fără a fi fost rezolvată. Imposibilitatea de a soluționa marea majoritate a problemelor generează o *uzură* a interesului pentru ea. Sau apariția unei alte probleme mult mai presante împinge în plan secund problema precedentă care ocupa poziția de centralitate. Nici un sistem social nu își împărtășe atenția și eforturile pe toate problemele sale, ci doar pe unele, trecându-le în umbră pe celelalte.

Este interesant – și de aceea relevant și pentru tema acestui studiu – de analizat evoluția problemelor sociale și atribuirii vinovăției în perioada tranziției.

În primii ani ai tranziției a existat o temă preferată de absorbție explicativă a

eșecurilor și suferințelor generate de tranziție : *costul* inevitabil al tranziției. Nimeni nu este vinovat. Strategia care a prezidat procesul tranziției nu are vreo vină. Singura problemă este că populația nu înțelege „reforma”, că „tot răul este spre binele final”. Opoziția de atunci acuza guvernarea de *neo-, criptocomunism* ca fiind responsabilă de ce considera ea drept greșeli fundamentale. Dar când amploarea catastrofei economice și social-morale a devenit greu de acceptat sub forma „costului inevitabil”, au apărut noi modalități de explicație, absolvind societatea și plasarea responsabilității pe individ : *corupția*.

Ideologia corupției, ca și celelalte învinovățiri individuale, are structural o problemă : aruncă vinovăția pe marea majoritate a colectivității. Este și aceasta un transfer de responsabilitate. Nu tranziția a produs corupția. Acceptarea unei asemenea atribuirii a vinovății individuale face responsabili nu pe cei care au conceput și promovat strategia tranziției ce a creat largi oportunități de corupție, ci pe indivizi. Corupții sunt indivizii „răi” care au corupt un sistem, de altfel, structural bun. Problemele persistă, după mulți chiar se amplifică, și în noua guvernare. Și cine sunt responsabilii? Din când în când, câte unul și din rândurile noii guvernări este izolat și exclus ca vinovat. Era absolut previzibil că lupta împotriva corupției se va „fășâi” rapid.

Cât timp responsabilitatea corupției era atribuită guvernării precedente, ideea este confortabilă pentru o nouă guvernare. Dar o asemenea explicație, după doi ani de guvernare, este tot mai greu acceptabilă. De la vechea guvernare se trece la atribuirea problemelor altor grupuri care pot fi separate de guvernare : medicii și apoi profesorii. Ei sunt cauza fundamentală a malfuncționării sociale, sunt „păcătoșii” care trebuie incriminați. De la tema corupției s-a trecut la un alt segment al

societății : în ultimele zile a răbufnit un nou vinovat : „securiștii” și cei care au colaborat cu fosta Securitate. Mai simplu este cu foștii colaboratori ai Securității. Ei sunt purtătorii individuali, dar fără ideologie, ai vinovățiilor de toate răutățile actuale. Și mai au un avantaj. Au o vizibilitate redusă și lupta împotriva lor este interesantă pentru că este de durată și în mare măsură insolubilă.

Rezultatul este cel care a șocat întreaga tranziție : terorism fără teroriști, corupție fără corupți, fosta Securitate fără securiști și, mai ales, fără cei care au colaborat cu Securitatea.

A opta critică : dacă ne gândim mai bine, o asemenea societate nu este deloc ideală. Mulți nu ar vrea să trăiască într-o asemenea societate. Utopia ta nu este o utopie *pozitivă*, ci una *negativă*. Există și asemenea plămui de societăți care nu există, dar care ar putea exista și ar fi cumplit. Tu ai citit cartea lui Orwell *1984*? O societate a controlului absolut. Chiar și copiii erau obligați să-și „toarne” părinții. Dacă însă îmi aduc aminte, în societatea sa, Orwell nu a avut imaginația de a introduce principiul *mărturisirii colective*, ca principiu fundamental de asigurare a moralității ei, ci doar controlul și spionarea. Imaginați-vă că vreți să trăiți într-o asemenea societate. Ar fi integră, dar poate unii ar crede că este paranoică sau mai exact o dictatură absolut opresivă. De ce opresivă? Pentru că integritatea devine un *instrument represiv*. Aproape oricine a încălcat cândva o normă sau alta. Deci fiecare este vinovat și sancțiunea poate deveni un instrument de reprimare a tuturor indivizilor și ușor utilizabil de cei de la putere împotriva celor indezirabili. Aproape oricine este șantajabil.

De fapt și sistemul juridic trebuie reformat. În toată lumea, în justiție ai dreptul să nu te învinovățești, să nu fii forțat să dai declarații că nu ai încălcat legea. Nu

trebuie să declari că nu ești vinovat pentru că în justiție există *principiul presupuziției nevinovăției*. Principiul „integrității” introduce această reglementare care se vrea legalizată – obligativitatea declarării juridice că nu ai încălcat diferite norme : nu mi-am înșelat nevasta/soțul, nu am furat, nu am mințit, nu am jurat fals, nu m-am bătut, nu m-am îmbătat, nu am primit/dat spagă, nu am fraudat și așa mai departe.

O asemenea societate „integră” este o societate bazată în fapt pe principiul *suspiciunii generalizate*. Oricine este, în principiu, considerat vinovat de orice și este forțat ori să declare că nu este vinovat, ori să mărturisească vinovăția. Rezultatul este *un sistem care tronează pe o colectivitate de vinovați*. Toți cetățenii se vor simți „mânjiți”, într-un fel sau altul. Îmi aduc aminte de o vorbă tristă care circula în 1990 : „Toți suntem dalmațieni”. Așa ar fi societatea ta utopică : plină de dalmațieni.

Sunt utile încă o serie de exemple ale imposibilității de a duce până la absurd lupta împotriva unor devieri, altfel condamnabile. Hărțuirea sexuală este un exemplu excelent. Este clar că un asemenea comportament este, și devine tot mai mult, inacceptabil pentru societate. Personal îmi displace profund. Oamenii pot face sex, cu condiția ca acest act să fie liber consimțit. Orice formă de forțare/presiune este profund imorală. S-au făcut legi de pedepsire a hărțuirii sexuale. Sistemul s-a lovit însă de o gravă problemă : cea a *probării*. Sexul are loc, de regulă, fără vizibilitate, între două persoane. Cum poate deci fi probată? S-a încercat să se depășească această dificultate printr-o exceptare de la principiul fundamental al dreptului : crima trebuie probată de către acuzator, iar nu învinuitul să-și probeze nevinovăția. S-a încercat să se introducă în acest caz un alt mecanism : învinuitul trebuie să-și probeze

nevinovăția. Ceea ce este absurd, fiind generator inacceptabil de vulnerabilitate. Oricine poate fi acuzat (de regulă bărbat, dar nu numai) cu șanse mici de a se apăra. Soluția a fost hilară. Acuzatul trebuie să demonstreze că a creat o vizibilitate maximă, că a luat măsuri care să probeze nevinovăția sa. Cazurile clasice din Occident sunt ale profesorilor. O studentă intră în cabinetul unui profesor pentru o consultație. Apoi îl învinovățește de abuz sexual. Cum poate profesorul să probeze nevinovăția sa? Doar dacă a luat măsuri preventive. Am văzut asemenea cazuri jenante în Suedia. Când o studentă intră în cabinetul unui profesor, acesta sărea ca ars să lase ușa larg deschisă, probând că a creat vizibilitate. S-au pus geamuri largi la uși. Dar evident nici asta nu este suficient. Să se pună microfoane și camere de luat vederi? Previzibil era că obsesia se va eroda rapid. A rămas norma, evident, dar problema probării a rămas nesoluționată. Soluția este, mai degrabă, nu juridică, ci morală, culturală.

O altă problemă greu de administrat moral este prostituția. Sexul pe bani este o formă de presiune, de încălcare a libertății și demnității umane. Marchetizarea sexului ridică probleme morale fundamentale. Imaginați-vă că un parlamentar cu o moralitate impecabilă ar introduce un proiect de lege care să oblige toate femeile să declare în scris că nu au practicat vreodată, într-o formă sau alta, prostituția. O asemenea lege ar putea fi motivată de protecția femeilor: le ferește de șantajabilitate și ar promova sinceritatea.

A noua critică: Să privim acum problema vinovăției dintr-o perspectivă socială globală. Să ne întrebăm dacă este posibilă o societate complet normală, în care toți membrii ei se comportă conform tuturor normelor. Cu alte cuvinte, dacă toți indivizii ar respecta normele, societatea ar putea să funcționeze perfect? Cei interesați

pot găsi analizată pe larg această problemă în lucrarea mea de doctorat, susținută în 1969, o parte a ei publicată în 1972 (*Metoda normativă în psihosociologia organizării*). Acolo am argumentat că răspunsul la această întrebare este negativ: sistemele sociale nu pot fi complet „normale”. Buna funcționare a lor este condiționată de o anumită toleranță la anormalitate. Toleranța la deviere este acceptată inevitabil, argumentez eu, în toate societățile și în toate sistemele sociale. Creștinismul ajunge, într-o altă formă, la aceeași concluzie. Și el (creștinismul) răspunde negativ la această întrebare: societatea nu poate fi „perfectă”, „normală” pentru că omul este sortit păcatului. Prin natura sa pământescă el este un păcătos.

A zecea critică: privită din altă perspectivă, vinovăția poate fi considerată nu numai ca un instrument al instaurării normalității, dar și ca un instrument ideologic opresiv: ea deturneză atenția de la „vinovăția” societății la vinovăția individului. Asumarea de către individ/inculcarea preluării responsabilității de către individ este un mecanism de deturnare a atenției de la cauzele sociale structurale ale problemelor. Marx formulase această funcție opresivă a „învinovățirii” în analiza făcută religiei și exprimată sintetic în celebra sa formulare: *religia este opiul pentru popor*. Vinovăția societății este transferată individului. Nu societatea este păcătoasă, ci indivizii sunt. Este aici o modalitate de absolvire a societății de vinovăție. Omul nu trebuie să lichideze sursa socială a răului, ci să se lupte fără speranțe cu propria sa natură păcătoasă.

Să privim ceea ce se întâmplă acum în societatea noastră din această perspectivă. CNSAS este o instituție de producere a „opiului pentru popor”. El se bazează pe o ideologie echivalentă funcțional cu religia din teoria lui Marx. Anormalitățile grave ale societății în tranziție nu sunt

produsul eșecurilor, al funcționării dezastroase a „sistemului ticăloșit”, în limbajul lui Traian Băsescu, ci al indivizilor. Toate relele tranziției se datorează nedeconspirării celor ce au colaborat cu Securitatea, care supraviețuiesc mascați și care „uneltesc” și deturneză aplicarea corectă a strategiei tranziției. „Colaboratorii Securității” sunt „legionarii” și „burghezii” din politica represivă a comunismului.

Indicatori de învinovățire

Dacă teoria expusă aici este corectă, atunci ar fi foarte relevant pentru diagnoza stării unei societăți construirea a doi *indicatori ai cantității și tipului de învinovățire*: un *indicator de învinovățire a instituțiilor/organizării sociale/sistemului* – *Ivs* (identifică responsabilitatea în buna/proasta organizare a societății și totodată exprimă voința de schimbare socială) și un *indicator de învinovățire a indivizilor* – *Ivi* (exprimă gradul de opresiune/manipulare ideologică, ca mijloc de protecție a proastei organizări a societății). Dacă ambii indicatori au valori ridicate este un semn de criză socială, societate înalt conflictuală. Valori scăzute ale ambilor indicatori exprimă o societate stabilă și prosperă. Ea este satisfăcută cu starea ei existentă și optimistă pentru perspectiva sa viitoare. Cel mai grav este un nivel ridicat al indicatorului de învinovățire a indivizilor și scăzut al indicatorului de învinovățire a sistemului. Acesta indică un sistem social care nu intenționează să se schimbe, dând vina pe indivizi. Cu alte cuvinte, obsesia de a învinovăți indivizii este un indicator sigur al unei societăți opresive. Capacitatea de schimbare/dezvoltare a societății este scăzută. Valori ridicate la indicatorul de învinovățire a sistemului și scăzut al indicatorului de învinovățire a indivizilor indică fie o stare revoluționară, prin schimbări

radicale structurale, adesea violente, fie o orientare spre schimbare/perfecționare/dezvoltare socială. Dacă indicatorul învinovățirii sistemului are valori moderate, cuplat cu învinovățirea indivizilor scăzută este sigur expresia unei societăți orientate spre dezvoltare socială proiectată treptat, perfecționare graduală.

Ivs ridicat + Ivi ridicat = criză socială, societate înalt conflictuală

Ivs scăzut + Ivi scăzut = societate stabilă și posibil prosperă

Ivs scăzut + Ivi ridicat = societate opresivă

Ivs ridicat + Ivi scăzut = societate orientată spre schimbare socială, posibil, eventual, o stare revoluționară

Ivs moderat + Ivi scăzut = societate orientată spre dezvoltare socială, perfecționare graduală

Sursa informațiilor pentru construirea acestor indicatori poate fi presa, discursurile politice și chiar existența unor programe politice, mișcări sociale de schimbare, instituții și practici de urmărire a vinovățiilor individuale sau de dezvoltare/schimbare socială proiectată.

Societatea noastră actuală pare să fie caracterizată prin valori foarte ridicate ale indicatorului învinovățirii indivizilor și scăzut al celui de învinovățire a organizării sociale. Dacă aceasta este situația, putem concluziona că societatea noastră este conservatoare, neinteresată de schimbare socială; accentul cade pe o ideologie opresivă: justifică rateurile sistemului prin învinovățirea indivizilor.

Utilizând acest model de indicatori de învinovățire, se poate face o evaluare globală a stării societății noastre actuale. Obsesia dosariadei este un indiciu clar al lipsei de voință a sistemului de a-și asuma responsabilitatea pentru problemele societății românești și a lipsei intenției de a se reforma. Doar abandonul practicilor de

învinovățire a indivizilor va deschide a problemelor grave cu care ne confruntăm
câmpul unei democrații reale orientate și de a promova schimbări de sistem. Asta
spre reforme și spre dezvoltare: voința nu înseamnă că nu trebuie recunoscute și
colectivă de a identifica sursa structurală vinovății și responsabilități individuale.

Abstract

This essay promotes the idea that the present-day obsession of the "Security Files War" is a good opportunity for developing sociological theory. I argue that Romania has created an absolute innovation regarding "public confessions" and "vulnerability to blackmail". Last but not least, current political, legal and institutional developments centered on the Security files investigation are not just a mere institutional practice – they are the core of a new, oppressive society, which has not been experimented before. The main feature of this type of society is the fact that the social system oppresses a population by continually pressuring it to feel guilty. The question remains, whether we want to live in such a society.

Primit la redacție : august 2006